

Nemes Szilvia
Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék
Témavezető: Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

Versengő keresetek a kölcsönszerződés itáliai, egyiptomi és dáciai praxisa alapján

1. Bevezetés

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a jog, pontosabban a jogtudomány által kidolgozott tiszta dogmatikai alakzatok számottevő eltérésekkel valósulnak meg a jogi praxisban, így pl. a szerződési gyakorlatban. Erre a jelenségre már az ókorban is találhatunk példákat: ilyenként említhetjük azokat az eseteket, amikor több szerződéstípust kombinálva hoztak létre különböző, a jogszabályokban és az elméletben nem, vagy csak kevéssé reflektált szerződési konstrukciókat. A szerződéstípusok találkozásával a római jogi szakirodalom meglepően keveset foglalkozik, pedig ezeket az összefüggéseket elemezve valóságos mikrokozmosz tárul fel.

A római jog eredetileg szigorú formaságokhoz kötötte a *contractus*¹ létrejöttét, így a reálszerződések esetében² sem volt elegendő a pusztá megegyezés (*conventio, consensus*)³. Így volt ez a görög (hellenisztikus)⁴ jog által befolyásolt provinciák gyakorlatában, így az egyiptomi joggyakorlatban is, ahol már a római hódítás előtt sajátosan kevert jog jött létre. A ptolemaioszi korszakban megkezdődött a görög jog behatása,

¹ A *contractus* fogalmára a római jogban a téma széles szakirodalmából ld. DIÓSDI GY.: *Contract in Roman Law*, 17-25.; FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 471.; HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és antik jogrendszerek*, 191-199., M. KASER: *Das römische Privatrecht I*, 522-527; TH. MAYER-MALY in: *Der kleine Pauly*, I, 1297; SIKLÓSI I.: *Adalékok a jogügylet és a szerződés fogalmához*, 71-72; SIKLÓSI I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek*, 28-30.; R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 546.

Itt szükséges utalni arra a tényre, hogy a római jog által elfogadott szerződés fogalom és a görög jogban megtalálható szerződést jelentő kifejezések között jelentős a különbség. HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és antik jogrendszerek*, 18.

² SIKLÓSI I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek*, 29.; Ugyanakkor éppen az adásvétel és még három másik szerződéstípus esetében a pusztá megegyezés (*conventio, consensus*) képezte a szerződés alapját.

³ A Heumann–Seckel-féle *Handlexikon* „*conventio*” szócikke szerint megegyezést (*Übereinkunft*) jelent többek között a magánjogi szerződés alapját képező akaratmegegyezést. Diódsdi a *conventio* kapcsán hangsúlyozza, hogy az nem a *consensus* szinonimája, hanem a *pactum*hoz kapcsolódik, sőt azzal szinonim kifejezés, részletesen ld. DIÓSDI GY.: *Contract in Roman Law*, 111-112.

⁴ Az egyszerűség kedvéért a görög jog megjelölést használom, amelyen az ókori görög jog(ok) mellett a hellenisztikus joga(ka)t is értem. H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 15.

majd keveredése az Egyiptom területén addig hatályban lévő joggal.⁵ A római hódítást követően a római jog is befolyással volt a már addig is kevert „görög-egyiptomi jogra”.⁶ A római jog primátusa Augustus korától egyre erősebben érvényesült a provinciákban, végül pedig a *Constitutio Antoninianá*tól a görög jog csak mint törvényrontó szokás (*desuetudo*) érvényesülhetett.⁷

A görög jog elemeinek érvényesülése legélesebben a szerződés alakításainál tűnik szembe, ahol a római joghoz képest más formulákat, szerződési szokásokat lehet megfigyelni. Jellemzően szükséges volt az írásbeli⁸ formák alkalmazására (pl. συγγραφή, χειρόγραφον, ὁμολογία)⁹ és a nyilvánosságra, mert a görög jog a pusztán megállapodásokat nem ismerte el kötelező erejű szerződésként. Legtöbbször dologátadással létrejövő szerződésekkel találkozunk a szerződési praxis alapján, ahol a reál elem játszott fontos szerepet (még akkor is, ha a dologátadás fiktív volt). A görög praxisban különböző bírságok (pl. ἀρραβών)¹⁰ tették lehetővé a hitelező számára az adósi teljesítés kikényszerítését.¹¹ A görög írásbeli szerződés kötelező ereje nem pusztán formális ígéretben rejlett, hanem sokkal inkább a szerződésekben szereplő végrehajtási klauzulában (πρᾶξις-klauzula) keresendő.¹² Tehát nem a szerződés tartalma – a felek ígérete – számított, hanem az, hogy a hitelező a fórum előtt végrehajtást kérhetett az adós akár teljes vagyonára.¹³ Wolff hozzáteszi, hogy a jogügylet alapja, melyre a keresetet alapítják ezekben az esetekben – római jogi értelemben a *causa obligationis* – teljesen fiktív jogalap.¹⁴

⁵ H.-J. WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens*, I, 59, 86.

⁶ H.-A. RUPPRECHT: *Kleine Einführung in die Papyruskunde*, 94-95.; H.-J. WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens*, I, 173-174.; HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és antik jogrendszerek*, 178. A kifejezéssel kapcsolatban ld. különösen HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és antik jogrendszerek*, 179. Ugyanakkor Rupperecht felhívja a figyelmet arra is, hogy a két jog párhuzamosan együtt létezett: az egyiptomi jogot a helybeliekre alkalmazták, míg a görög jogot a bevándorlókra (*Personalitátsprinzip* értelmében). A két jog keveredése és egymásra hatása az egyes jogintézmények és jogi megoldások egymásra hatásában keresendő. GAGARIN: *Ancient Greek Law*, 332-333.

⁷ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat*, 19.; JAKAB É.: *Risikomanagement beim Weinkauf*, 73., 76.

⁸ Rupperecht szerint a kölcsönszerződéseket a felek szóban és írásban egyaránt megkötötték, az írásbeli okiratokat általában mint συγγραφή, ritkábban mint χειρόγραφον. H.-A. RUPPRECHT: *Untersuchungen zum Darlehen im Recht der Graeco-ägyptischen Papyri der Ptolemäerzeit*, 24, 33.; SIKLÓSI I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek*, 42-43.

⁹ H.-J. WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens*, II, 4.; H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 32.; J. A. STRAUS: *L'achat et la vente des esclaves dans l'Égypte romaine*, 92.

¹⁰ JAKAB É.: *Risikomanagement beim Weinkauf*, 82., 101.

¹¹ H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 30-31.; UŐ: *Vorlesungen über Juristische Papyruskunde*, 130.; F. PRINGSHEIM: *Greek law of Sale*, 89.; JAKAB É.: *Borvétel és kockázat*, 25.

¹² H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 37.; UŐ: *Vorlesungen über Juristische Papyruskunde*, 131.

¹³ H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 36-37.; SIKLÓSI I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek*, 41.

¹⁴ H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 63-64.

1.2. Szerződéstípusok találkozása

Kiindulópontként meg kell határozni, mit is értünk „a szerződéstípusok találkozása” alatt. A találkozást nagyon nehéz lenne absztrakt fogalomként definiálni, inkább csak definíció-kísérletként bocsátanám előre, hogy szerződéstípusok találkozását elsősorban akkor konstatálhatjuk, amikor különféle szerződéstípusok tényállási elemei egyszerre valósulnak meg. Világosabban beszélnek a példák: a felek *mutuum*ot mint dologátadással létrejövő reálkontraktust kívánnak kötni, de annak tartalmát *stipulatio*ba foglalják, avagy az egész *emptio venditio*t, vagy más konszenzuálszerződést kölcsönös *stipulatio*kba foglalnak.

Ezekben az esetekben a jogi kötelezettségvállalás alapja a forma: a *stipulatio*nak ez a legfőbb jellemzője, valamint absztrakt jogügylet lévén maga a kötelező ügylet. Épp ezért sokszor nem egyértelmű a felek szándéka, az ügyleti cél a forma mögött, azaz – Wolf szerint – a *causa stipulationis*.¹⁵ Ez az ügyleti cél adott esetben önálló szerződési forma is lehet, így pl. *mutuum* vagy *emptio venditio*. Kérdéses, hogy ebben az esetben a *stipulatio* vajon csak megerősít egy már létező kötelmet,¹⁶ vagy ilyenkor a másik szerződéstípust csak causává transzformálja, és a verbálaktus maga a kötelező ügylet,¹⁷ vagy a két szerződéstípus egyaránt kötelez, ha csak a *stipulatio* nem absztrakt módon van szerkesztve.¹⁸

A fentiekben abból indultam ki, hogy a találkozás különböző szerződéstípusok tényállási elemeinek egyidejű megvalósulásával jön létre. A találkozást azonban tágabban is lehet értelmezni, ehhez képest utólagos találkozásnak tekintem, amikor a tényállási elemek közül az egyik utóbb valósul meg, amire például szolgálhat a *novatio*.

A különféle szerződéstípusok találkozása elméletileg háromféle eredményre vezethet:

(1) Egyrészt elképzelhető, hogy kizárólag csak az egyik ügylet szabályait kell alkalmazni. Ezt az esetet nevezhetjük egyes olasz romanisták (Guarino, Talamanca), valamint a Földi–Hamza tankönyv kifejezésével élve¹⁹ abszorpciónak.

¹⁵ H. G. WOLF: *Causa stipulationis*, 2.

¹⁶ H. G. WOLF: *Causa stipulationis*, 3.

¹⁷ H. G. WOLF: *Causa stipulationis*, 4.

¹⁸ Wolf ezt a feltevését az *exceptio dolival* előhívott méltányossági szabályokra tekintettel teszi meg, mert úgy véli, hogy a *stipulatio* kizárólagos kötelező jellegét hirdető nézet, a klasszikus kori felelősségrendszer figyelembe véve, meghaladott. H. G. WOLF: *Causa stipulationis*, 6.

¹⁹ M. TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*, 565.; FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 509.; A. GUARINO: *Diritto privato romano*, 862.

(2) Amennyiben egyik ügylet sem képes a másikat „elnyelni”, akkor elképzelhető, hogy mindegyik a maga hatókörében vált ki joghatásokat.

(3) Végül az is lehetséges, hogy a találkozó szerződéstípusok versengenek egymással. Ez esetben a konkurencia lehet alternatív illetve kumulatív konkurencia is.²⁰

Felmerülhet az a kérdés is, hogy csak a fenti eseteket értjük-e szerződéstípusok találkozása alatt, vagy ide soroljuk azokat az eseteket is, amikor vegyes szerződések jönnek létre, pl. adásvételi szerződés és kölcsönszerződés elemeinek keveredését mutató szerződés, vagy a praxis által alkalmazott fiktív kölcsönszerződés („*fiktives Darlehen*”).²¹ A vegyes szerződések a mai polgári jogban is szerephez jutnak,²² így ma is előfordul adásvétellel vegyes bérlet, vagy hitelre vétel, amelyek előzményei már az ókorban is megtalálhatók. Ennek alapján indokolt lehet tágabb és szűkebb értelemben megközelíteni a szerződéstípusok találkozásának eseteit. Vegyes szerződések esetében alapvetően értelmezési kérdésről van szó, nevezetesen, hogy mi alapján ítéljük meg az adott szerződést.

Végül szeretném megemlíteni az akarat és a formák egymáshoz való viszonyát, mint e problémakör fontos aspektusát. A római gondolkodás mindvégig nagy hangsúlyt helyezett a formák alkalmazására, és soha nem ismerte el teljesen a formátlan megállapodások kötelező erejét. A forma azonban csak egyik oldala a jogügylet létrehozását célzó akaratnyilatkozatnak. Ezen a ponton utalnék Fritz Pringsheim: *Id quod actum est* című munkájára, melyben az „*id quod actum est*” kifejezés használatát vizsgálja a forrásokban a különböző szerződések kapcsán. A kifejezés lényegi tartalmát Pringsheim a következőkben látja: a felek egyrészt törekedtek arra, hogy szándékuknak megfelelő megállapodást hozzanak létre (szubjektív, egyéni akarat), ezt azonban ténylegesen formák alkalmazásával érték el (objektív formák).²³ A különböző szerződéstípusok találkozásának vizsgálatakor fontos ennek az aspektusnak a figyelembevétele is.

²⁰ A régiak (*veteres*) szabályai szerint nem volt lehetőség ugyanazon az alapon több kereset megindításának, mivel a civiljog egyszer már érvényesített in personam actiója jogi függőséget eredményezett, mely a további keresetek felemésztődését (*Konsumption*) okozta. Részletesebben ld. M. KASER—K. HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht*, 301.; D. LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht*, 252.

²¹ F. PRINGSHEIM: *The Greek law of Sale*, 267.; H.-A. RUPPRECHT: *Kleine Einführung in die Papyruskunde*, 119, 126.; PH. SCHEIBELREITER: *Der Kreditkauf im griechischen Recht*, 2.

²² Ld. pl. PAPP T.(szerk.): *Atipikus szerződések*, Szeged 2011.

²³ F. PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, 6.

1.3. Birodalmi jog és provinciális jog

A provinciákban érvényesülő joggyakorlat a – Mitteis által *Volksrecht*-nek nevezett²⁴ – helyi népjogokon alapult, amelyektől elkülönül a birodalmi jog (*Reichsrecht*) kategóriája. Ez a klasszikus kor jogtudósai által kidolgozott és a császári rendeletekkel érvényre juttatott római jog. A praxisban a római jog átvétele elsődlegesen nem tartalmi, hanem inkább csak formai átvételt jelentett, amennyiben római szerződéses klauzulákat alkalmazták a különböző ügyleteknél.²⁵ Olyan absztrakciós szint, részletesen kidolgozott jogintézmények, mint amelyeket a római jogtudomány megalkotott, sem az egyiptomi, sem a többi keleti provinciában nem volt megtalálható.²⁶ Továbbá harmadik kategóriaként szokás megemlíteni a *Vulgarrecht* fogalmát, mely alatt a primitivizált római birodalmi jogot értik.²⁷ További fontos kategóriaként kell megemlíteni a – Schönbauer által bevezetett – provinciális jog (*Provincialrecht*)²⁸ fogalmát, mely egyrészt a kifejezetten a provinciális viszonyokra alkotott jogszabályokból és határozatokból, másrészt a tartományi helytartók rendeleteiből állt.

A provinciális joggyakorlat elemzése során fontos elkülöníteni az egyes korszakokat – tekintettel arra, hogy különböző jogintézmények, sőt különböző jogrendszerek érvényesültek az egyes korszakokban, különösen az egyiptomi joggyakorlat esetében.

Az ókori Egyiptomban két fontosabb korszakot különböztetjük meg: a ptolemaioszi és a római korszakot. Előbbi Kr. e. 305-től I. Ptolemaiosz uralkodásával kezdődik, és Alexandria római légiók általi, Kr. e. 30-ban történt elfoglalásával zárul. Ettől az időponttól, Augustus hódításával kezdődik a második korszak, azaz Egyiptom római uralom alá kerülése. A különböző korszakoknak különböző jogrendszerek feleltek meg.

Egyiptom a hellenizmus hatására nemcsak társadalmi, gazdasági és kulturális átalakuláson esett át, de jogrendszerére is hatással volt a görög jog. A fentiekben már utaltam arra, hogy az impériumváltások folytán Egyiptomban sajátos, többszörösen kevert jogrendszer alakult ki.²⁹

²⁴ L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht*, 4.

²⁵ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat*, 22

²⁶ F. PRINGSHEIM: *Greek law of Sale*, 87.

²⁷ FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 42.; M. KASER: *RPR I*, 191-192.; JAKAB É.: *Borvétel és kockázat*, 20.; L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht*, 3.; P. STEIN: *A római jog Európa történetében*, 40.

²⁸ FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 42.

²⁹ L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht*, 111.; R. BAGNALL (ed.): *The Oxford Handbook of Papyrology*, 543.; JAKAB hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a folyamat nem egyirányú, nemcsak a provinciális gyakorlat vett át jogi megoldásokat a római jogból, hanem legkésőbb a iustinianusi kodifikáció során több hellenisztikus jogintézmény recepciót nyert. Ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat*, 19.

Egyiptom területén a ptolemaioszi korban három jogrendszer létezett egymás mellett párhuzamosan: (1) a helybeliekre alkalmazott egyiptomi jog³⁰, (2) az idegenekre alkalmazott görög jog és (3) a mind a helybeliekre, mind az idegenekre kötelező, király alkotta jog.³¹ Egyiptom római provinciává válásával (Kr.e. 30.) sem tagozódott be olyan mértékben a provinciák rendszerébe, mint például Dácia, nagyobb önállóságot élvezett.

Az egyes fórumok előtti eljárás során alapvetően a személyiségi elv (*Personalitätsprinzip*) határozta meg az alkalmazandó jogot. Ezen felül azonban a különböző jogrendszerek esetleges összeütközésére (kollíziójára) nem született további szabályozás a ptolemaioszi korban, így semmilyen további norma, mely az egyes jogterületek közötti viszonyt szabályozná nem található, nagyrészt eseti szabályok figyelhetők meg.³² A római korszakban ehhez képest a – ma is ismert – *lex fori* elve érvényesült, így az eljáró fórum joga határozta meg, hogy a párhuzamos jogrendszerek közül melyiket kell alkalmazni.³³ Ennek a szerződési gyakorlatban alkalmazott klauzulákra is hatása volt, mivel olyan klauzulákat alkalmaztak, melyeket többnyire valamennyi fórum egységesen kezelt és elfogadott. A praxisban megfigyelhető jogi megoldások éppen ezért jól mutatják az egyes jogrendszerek egymásra hatását. Ezek közül is kiemelkedik a görög jog hatása, majd a római jogé, mely az egyes okirati formák kialakításában, az okiratok nyelvezetében³⁴ hozott egységet.

Dácia területét Kr.u. 105-ben Traianus hódította meg, majd Kr.u. 106-271-ig a terület Dáciai Provincia néven a Római Birodalom részévé vált. A hódítás után megmaradt kis lélekszámú dák lakosság mellé nagyrészt görög és a hellenisztikus keleti területekről érkező görög származású, többnyire kereskedő réteg települt be, amelyek fejlettebb kultúrája hatással volt a provinciai gyakorlatra.³⁵ Különösen a szerződési gyakorlatban figyelhető meg a – többek között Pompeiből származó okiratos anyagból ismert – római, illetve néha – az egyiptomi gyakorlatban megfigyelhető – görög szerződési formák átvétele, olykor nem pontos alkalmazása. Alapvetően a provinciai viszonyoknak megfelelő szerződési gyakorlat kialakítása figyelhető meg, amely sokszor egyfajta

³⁰ Mindenekelőtt a Hermopolisi Jogkönyvből megismerhető joganyag (Kr.e. 150., P. Oxy. XLVI 3285.) tartozik ide. Részletesen ld.: H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 16.

³¹ H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 14.

³² H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 16.

³³ H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 56.

³⁴ Ehhez részletesen: H.-A. RUPPRECHT: *Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten*. 19.

³⁵ PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződésai*, 29-30.

egyszerűsítését, vulgarizálását (*Vulgarrecht*) jelentette a római jogból ismert intézményeknek.

2. Kölcsönszerződések

A kölcsönszerződésből – *mutuum – stricti iuris*, egyoldalú kötelem keletkezett. A *mutuum* létrehozásához szükség volt a kölcsön tárgyának átadására, azaz az itt vizsgált esetekben a pénz leszámolására, a numeratióra. Ehhez gyakran társult a tőkeösszeg visszafizetésére vonatkozó *stipulatio* (a továbbiakban: tőkestipulatio), a pénz folyósítása melletti ígéretként. Emellett gyakran kamatkikötésekre is sor került, szintén *stipulatio*s formában (hiszen a formátlan kamatkikötés a *mutuum* körében pusztán *naturalis obligatio*t eredményezett). A szerződési formák, valamint a szerződéstípusok egymáshoz való viszonyát így külön kell vizsgálni.

2.1. A tőkestipulatio és a numeratio viszonya

2.1.1. Praxis

A következőkben az egyiptomi, pompeii és dáciai szerződési praxis alapján tekintem át a gyakorlatban a numeratio mellett előforduló kikötéseket.

Elsőként az egyiptomi praxisban megfigyelhető kölcsönelismervényekről kell beszélni, mivel ezek sajátos kategóriát képviselnek. Ezek az okiratok leginkább abban különböznek a latin nyelvű, a Római Birodalom nyugati provinciáiban megfigyelhető okiratoktól, hogy kötelező erejüket nem a pénz leszámolásából, vagy egy szóban megtett verbálaktusból nyerik, hanem a megfelelő hivatalos közeg – például agoranomosok – előtt lejegyeztetett elismervényből. A görög jogra általában jellemző, hogy írásbeli, litterálaktusokkal hozza létre az egyes szerződéseket. Ez a helyzet áll fenn a kölcsön esetében is, amely a következő Oxyrhynchusból származó papiruszon fennmaradt kölcsönszerződésből is kitűnik:

Ἀ[γαθ]ῶς Δαίμων Δι[ογ]ένους τοῦ Θεώνος
 Σωσικόσμιοσ ὁ καὶ
 Ἀλθ[α]ϊεύς Πausανία Σαραπίωνος τοῦ Σαραπίωνος
 μητροῦς
 Ἀπολλωνοῦτος ἀπ' Ὀξυρύνχων πόλεωσ χαίρειν.
 ὁμολο-
 γῶ [ἔχ]ειν παρὰ σοῦ διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου ἀργυρίου

Agathodaemón, Theón fia Diogenésnek a fia,
 Sosikosmosi törzsből és Althaius-i
 démoszból, Pausaniasnak, Sarapión fia
 Sarapiónnak a fia, Apollónous (nevű) anyától,
 Oxyrhynchos városából, üdvözlését küldi!
 Elismerem, hogy átvettem tőled kézből
 kézbe, a házon kívül, királyi ezüstöt 7500

σεβαστοῦ
 5 νομίσματος δραχμὰς ἑπτακισχιλίας πεντακοσίας
 αἱ ἐ[ί]σιν ἀργυρί[ο]υ τάλαντον ἕν καὶ δραχμαὶ
 χίλια πεντα-
 κ[ό]σσια γί(νονται) τάλαντον ἕν καὶ δραχμαὶ χίλια
 πεντακόσια [κε]φ[ρ]α[λ]αί]ου αἷς οὐδὲν τῷ καθόλου
 προσήκται τόκου τριωβολείου ἐκάστης μνᾶς κατὰ
 μῆνα ἕκαστον ἀπὸ τοῦ
 10 εἰσιόντος μηνὸς Ἀθῦρ τοῦ ἐνεστῶτος
 τεσσαρεσκαίδεκάτου
 ἔτο[υ]ς Ἀδρι]ανοῦ καίσα[ρο]ς [το]ῦ κυρίου, ἄ[ρ] κα[ί]
 ἀποδῶσω [σο]ῖ χω[ρ]ίς πάσης ὑπερθέ[σε]ω[ς]
 {εως³⁶} Φαῶ[φ]ι τριακάδι τῶ
 [π]έ[μ]πτου κ[α]ὶ δεκάτου ἔτους τοῦ εἰσιόντος
 Ἀδριανοῦ καίσαρος τοῦ [κυ]ρί[ο]υ. ἐὰν δὲ μὴ
 ἀποδῶ καθὰ γέγραπται ἐ[κ]τει[φ]ω σ[ο]ῖ 15τὸ
 πρ[ο]κ[ε]ίμενον κε[φ]άλα[ι]ον μεθ' [ἡ]μ[ιο]λί[α]ς -
 ca.-?]

 (P. Oxy. XXXVI. 2774. – Kr.e. 129
 Oxyrhynchus)

Az okirat szubjektív szövegezésű³⁷ kölcsönszerződés nyugtáját tartalmazó χειρόγραφον. A szerződésben a felek személyének megnevezése után következik a kölcsönösszeg átvételéről szóló nyilatkozat („[όμολ]ογῶ ἔχειν”), amelyet jelen esetben nem verbálszerződés, nem stipulatio hozott létre, hanem a felek formátlan megegyezéséhez társuló dologátadás. Ehhez formaként társul az elismervény, azaz egy litterálszerződés. Ennek a litterálaktusnak azonban más a funkciója a görög jogban, mint a római jog stipulatiós ígéretének. Pusztán csak formát ad, de kereset (δική) nem abból származik, hanem a dologátadásból, és az annak alapján megfogalmazott végrehajtási klauzulából (πρᾶξις-klazula)³⁸: „ἐὰν δὲ μὴ [ἀποδῶ καθὰ γέγραπται, τὸ] μὲν προ[κείμενον]”.

Más gyakorlat figyelhető meg a Pompei területén fennmaradt viaszostáblákon. A latin nyelvű okiratok arról tanúskodnak, hogy bár alapvetően a kölcsön létrehozásához elegendő a dolog átadása (reálaktus), azonban a Sulpiciusok gyűjteményében találhatóak olyan szerződésminták, amelyek sajátos „kombinált szerződésekről”

³⁶ A kritikai apparátusban jelzetthez képest ἔως-nak kellene itt állnia. Vö.: B. P. GRENFELL–A. S. HUNT (ed.): *The Oxyrhynchus Papyri XXXVI*, 67.

³⁷ A ptolemaioszi korszakban mind a kölcsönszerződésekben, mind az adásvételi szerződésekben objektív formula („eladta-megvette”) volt a leggyakoribb, míg később a szubjektív homológia („elismerem, hogy eladtam és a vételárat átvettem”) terjedt el. Ehhez részletesen ld. BAGNALL: *i. m.* 367-368.; RUPPRECHT: *Studien*, 6-7.

³⁸ H.-J. WOLFF: *Die Grundlagen des griechischen Vertragsrechts*, 37.; Uő: *Vorlesungen über Juristische Papyruskunde*, 131.

tanúskodnak, amikor a dolog átadása mellett stipulatio is elhangzott a kölcsön összegére vonatkozólag.³⁹

A TPSulp. 53-as⁴⁰ szám alatt felvett kölcsönszerződés is erre a gyakorlatra szolgál példaként:

*C(aio) Laecanio Basso Q(uinto) Terentio Cullione
co(n)s(ulibus), III idus Martias.
L(ucius) Marius Didae I(ibertus) Iucundus scripsi
me accepisse et debere C(aio) Sulpicio
5 Fausto sestertia viginti millia
nummum, quae ab eo mutua
et numerata accipi; eaque sestertia viginti
millia nummum,
q(uae) s(upra) s(cripta) sunt, proba recte dari
10 stipulatus est C(aius) Sulpicius Faustus
spepondi⁴¹ ego L(ucius) Marius Iucundus.
Act(um) Putiol(is). (S)
(TPSulp. 53. Kr.e. 40. márc. 13.)*

Caius Laecanius Bassus és Quintus Terentius Cullio konzulsága idején, március 13-án. Lucius Marius Iucundus, Dida libertusa⁴² írtam, hogy átvettem és tartozom Caius Sulpicius Faustusnak 20 000 sestertius pénzüsszeggel, amelyet kölcsön címen és pénzszámolás (numeratio) megtörténtével átvettem; és ezt a 20 000 sestertius pénzüsszeget, ahogy fent írva van, jó pénzben megfizetni stipulatióval megígértette magának Caius Sulpicius Faustus, ünnepélyes esküvel (sponsio) ígértem én, Lucius Marius Iucundus.
Kelt Puteoliban.

A hat tanú közreműködésével⁴³ létrehozott okirat magánokirat, ún. *chirographum* (χειρόγραφον).⁴⁴ A Puteoliban kelt okirat bankügyletről tanúskodik, ahol Lucius Marius Iucundus (*mercator frumentarius*)⁴⁵ egy Dida nevű *libertus* (*libertinus*) részére „banki finanszírozással” pénzt kíván fizetni. A kölcsönt az okiratban szereplő Caius Sulpicius Faustus nevű bankártól kéri, akinek stipulatiós ígérettel kötelezi magát a kölcsönösszeg visszafizetésére.⁴⁶ Maga az okirat a dologátadásnak, azaz jelen esetben a pénz leszámolásának, és a verbálaktusnak, az ünnepélyes sponsiónak a megtörténtét rögzíti.⁴⁷

A Lucius Marius Iucundus és Dida között létrejött szerződés, amelyet a bankár Sulpicius finanszíroz, kereskedelmi ügylet, feltehetőleg gabona adásvétele, ahol a vételár kifizetéséhez szükséges a 20 000 sestertius.

³⁹ G. CAMODECA: *TPSulp.*, 133.; V. GIUFFRÉ: *La «datio mutui»*, 86.

⁴⁰ Hasonló szerződés: TPSulp. 50.; TPSulp. 54.; TPSulp. 55.; TPSulp. 56.; TPSulp. 57.

⁴¹ A forrásban szereplő *spepondi* alak a *spopondi* „ünnepélyes ígéretet tesz” ige (sponsió ígéret) eredeti reduplikációs alakja. Továbbá Camodeca felhívja a figyelmet arra, hogy csak a scriptura interioron szerepel a *spepondi* alak, míg a scriptura exterior már a *spopondi* kitéltet tartalmazza. G. CAMODECA: *TPSulp.*, 142.; ugyanígy J. G. WOLF: *Neue Rechtsurkunden aus Pompeji*, 81.

⁴² Ld. J. G. WOLF: *Neue Rechtsurkunden aus Pompeji*, 81.

⁴³ Ld. TPSulp. 53. Tab. pag. 3. A nevekből 5 neve olvasható a szerződésen, egy hiányzik, több név töredékes.

⁴⁴ G. CAMODECA: *TPSulp.*, 141.

⁴⁵ G. CAMODECA: *TPSulp.*, 143.

⁴⁶ V. GIUFFRÉ: *La «datio mutui»*, 87.

⁴⁷ Az okirat folytatásában a szerződés biztosítékára vonatkozó kikötések szerepelnek, amely jelen esetben 13 000 *modus* (alexandriai mércének megfelelő, kb. 87 tonnányi) gabona zálogul leköltésére vonatkozik arra az esetre, ha Lucius Marius Iucundus a pénzt nem, vagy nem a kölcsönszerződésnek megfelelően fizetné vissza. Tehát itt is jellegzetes gabona-kereskedelmi ügylet húzódik a háttérben. Részletesen ld. TPSulp. 79. G. CAMODECA: *TPSulp.*, 181.

Erre utal az a tény, hogy az okirat folytatásában biztosítékként (zálogul) 13 000 *modus* (alexandriai mércének megfelelő) gabonát kötnek le.⁴⁸

Az okirat szövege a „*me accepisse et debere*” és „*ab eo mutua et numerata accipi*” kitételekkel rögzíti a numeratio megtörténtét. Ezzel tehát a formátlan mutuum, mint reálszerződés létrejött, melyet chirographum formájában a felek rögzítettek. Már önmagában ez is kötelező jogügylet lenne, azonban az okirat 8-11. sorában a felek stipulatióval erősítették meg a szerződést. Ugyanarra a 20 000 sestertiusra stipulációs ígéretet tesznek: „*q(uae) s(upra) s(cripta) sunt, proba recte dari stipulatus est ... spepondi.*” Ez az ígéret látszólag feleslegesnek tűnhet, mivel már van egy kötelező ügylet, a numeratio, azonban a felek fontosnak tartották stipulációs ígérettel megerősíteni a kölcsönszerződést, és így két szerződéstípus jött létre egyidejűleg.

Ugyanez figyelhető meg egy Dáciából származó okiratban is:

(*Denarios*) LX qua die petierit probos recte dari fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Caricci. Et se eos (denarios) LX qui supra scripti sunt, mutuos numeratos accepisse et debere se dixit...

„60 dénárt, amely napon kéri, jó pénzben megfizetni a tisztességére ígértette Julius Alexander és a tisztességére megfizetni ígértte Alexander, Cariccus fia⁵⁰. És ő kijelentette, hogy a fent írt (N. Sz.) 60 dénárnyi kölcsönt megkapta és azzal tartozik...”⁵¹

(FIRA III. 122. – kelt: 162. okt. 20-án Alburnus maiorban)⁴⁹

Két különbség figyelhető meg a Puteoliban fennmaradt okirat valamint ezen okirat között: egyrészt a stipulációhoz alkalmazott szavakra, másrészt a mondatok sorrendjére vonatkozóan. A dáciai viaszostáblán fennmaradt okiratban a stipulációhoz nem a Puteoliból származó okiratban látható „*dari stipulatus est ... spepondi*” szópárost használták, hanem „*dari fide rogavit ... dari fide promisit*” kitételt.⁵² Tehát nem az ünnepélyes sponsiót, hanem egyszerű stipulációs ígéretet alkalmaztak a felek. Ez utalhat egyrészt arra, hogy nem római polgárok közötti ügyletről van

⁴⁸ Erre utal Camodeca is. G. CAMODECA: *TPSulp.*, 182.

⁴⁹ A fent idézett okirat szinte teljesen megfelel a Paul. D.12,1,40-beli *stipulatio*-mintának. Eltérés egyrészt az alanyok státuszára tekintettel a szóhasználatban, másrészt a szerkezeti felépítésben figyelhető meg. Összességében viszont a két szerződés megegyezik, a lényegi elemekben eltérés nem látható közöttük. Az egybevetést részletesen ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 98., valamint ld. alább az (1) mellékletben a 41. oldalon.

⁵⁰ Pólay görög vagy részben görög nevű nevek között sorolja fel. (PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 272.) Ebben az esetben azonban a görög papiruszokban megszokott genitivusos szerkezetre tekintettel a fenti fordítást megfelelően pontosítottam.

⁵¹ A fenti fordítás Pólay Elemér könyvéből (PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 276.) származik, azonban a *fides* szó fordítását Földi András ez irányú kutatási eredményeinek megfelelően pontosítottam, ld. különösen FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*, 14.

⁵² Itt jegyezném meg, hogy a *fidepromissio* a fenti idézett források, valamint további, alább idézendő források alapján korántsem csak a kezességi *stipulatio* formája lehetett; utóbbiról ld. FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 439., 490.

szó,⁵³ másrészt arra, hogy ebben a provinciában ez volt a megszokott szerződési klauzula *stipulatio* esetére, melyet általában a praxisban használtak.⁵⁴

Ebben az esetben is két egyidejű szerződéstípussal állunk szemben, amelyek esetében kérdéses, hogy vajon az egyik szerződés elnyeli a másikat, alternatív viszonyban állnak, vagy mindkettő egyszerre kötelez. Erre a kérdésre a jogtudományi források vizsgálata szolgálhat válasszal.

2.1.2. Jogtudomány

Bizonyos források szerint a két forma együttesen hozta létre a *stricti iuris obligatiót*, egyetlen verbálaktus keretében:

<p><i>Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione et ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est. Idem erit dicendum et si ante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit.</i></p>	<p>Amikor valaki pénzt <i>stipulatio</i> nélkül kölcsön ad és <i>ex continenti</i> (utána rögtön) tesz <i>stipulatiót</i>, egyetlen <i>contractus</i> lesz. Ugyanezt kell mondani akkor is, ha a <i>stipulatiót</i> előbb tette meg, és nem sokkal utána számolták le a pénzt.</p>
---	--

(Ulp. D.46,2,6,1)

A szövegben Ulpianus arra utal, hogy mind a *numeratio* előtt, mind az utána tett *stipulatio* érvényes, de *ex continenti* kell történnie, azaz egy időben a *numeratio*val ahhoz, hogy a két szerződéstípus találkozásáról lehessen beszélni. Pólay Elemér szerint a szöveg több helyen is interpolált, és törölni javasolja a „*sine stipulatione*” és az „*Idem...est*” részeket, tekintettel arra, hogy azok felesleges precizizációk.⁵⁵ Az „interpolációmentesség vélelmére”⁵⁶ tekintettel ezek az interpolációgyanúk nem indokoltak, hiszen a szövegek eredetiként történő elfogadása sem okoz semmiféle ellentmondást, az elhagyni javasolt kitételek inkább magyarázó jelleggel szerepelnek a szövegben semmint felesleges precizizációk.

A forráshely alapján azonban nem egyértelmű, vajon a *stipulatio* kötelez-e vagy a *numeratio*. Egyszóval nem egyértelmű, hogy dologátadással létrejövő *mutuum* vagy az ünnepélyes szavakkal megtett verbálaktus, a *stipulatio* a végeredménye a szerződéstípusok találkozásának, csak annyi biztos, hogy egy szerződés keletkezik.⁵⁷

⁵³ Ezt az okiratban szereplő nevek is alátámasztják. Vö.: PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 272.

⁵⁴ Erre utal az, hogy a dáciai kölcsönszerződések általánosan ezt a kitételek tartalmazzák: ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 80.

⁵⁵ PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 100.

⁵⁶ Ld. erről FÖLDI A.: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, 28.

⁵⁷ V. GIUFFRÈ: *La «datio mutui»*, 102.

A kérdés eldöntésére a kompilátorok összeállításában az előbbi Ulpianus-fragmentumot követő, Pomponiustól származó vélemény szolgálhat:

Cum enim pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem numeratione nasci et deinde eam stipulatione novari, quia id agitur, ut sola stipulatio teneat, et magis implendae stipulationis gratia numeratio intellegenda est fieri.

(Pomp. D.46,2,7)

Amikor ugyanis kölcsön adott pénzt *stipulálunk*, nem vélem (úgy), hogy a kötelem a *numeratióból* (leszámolásból) származik és ezután ezt a *stipulatio* noválja, mivel, amire az akarat irányult az, hogy egyedül a *stipulatio* kötelezzen és a *numeratio* inkább a *stipulatio* teljessé tétele céljából megtettnek tekintendő.

Pomponius a felek ügylettel elérni kívánt szándéka felől közelíti meg a kérdést, és éppen ezzel magyarázza, hogy csak egyetlen verbálobligáció jött létre.⁵⁸ Szerinte a *numeratio*, azaz a dologátadás csupán a *stipulatio*t alapozza meg (*causaként* funkcionál), de nem az a kötelező ügylet.⁵⁹ Pomponius a pénz leszámolását (*numeratio pecuniae*) a *stipulatio* *causájaként* említi. Csakhogy a *stipulatio* történetesen absztrakt jogügylet, így nem volt szükséges a tartalmi értelemben vett *causa* megjelölése.⁶⁰ Abban az esetben, ha felek ezt mégis megtették, akkor absztrakt ügyletből konkrét ügyletté vált a *stipulatio*.⁶¹ A forrásszöveg egyértelműen az egyik formára irányuló akaratit elemet hangsúlyozza,⁶² mégpedig a verbálobligációt keletkeztető *stipulatio*t.⁶³

A fenti ulpianusi és pomponiusi forráshelyet Paulus véleménye is megerősíti:

Superest quaeramus, an ex numeratione ipse qui contraxit pecuniam creditam petere possit: nam quotiens pecuniam mutuam dantes eandem stipulamur, non duae obligationes nascuntur, sed una verborum. (Paul. D.45,1,126,2)⁶⁴

Kérdéses marad, vajon a *numeratio* alapján maga, aki szerződött, a kölcsönadott pénzt perelheti-e: mert valahányszor kölcsönadunk pénzt és ugyanezt *stipuláljuk*, nem két kötelem keletkezik, hanem egy *verbálobligáció*.

⁵⁸ Az „*agitur*” tehát itt nem a cselekvésre, hanem a szándékra utal, ld. FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 68.

⁵⁹ V. GIUFFRÉ: *La «datio mutui»*, 102.; PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 101.; S. HÄHNCHEN: *Die causa conditionis*, 13.

⁶⁰ LIEBS: *Klagenkonkurrenz*, 97.; R. ZIMMERMANN: *The law of obligations*, 91.; S. HÄHNCHEN: *Die causa conditionis*, 18.

⁶¹ Ennek gyakorlati következményei is voltak, nevezetesen az, hogy a pénz leszámolására nem a tőkestipulációval egyidőben került sor, hanem csak később. Erre az okiratos források közül példaként ld. FIRA III. 123., ahol a *numeratio*t nem említik az okiratban. Kérdéses, hogy amennyiben mégsem történik meg a pénz leszámolása, de az adóst a hitelező perbe fogja, akkor mivel tud védekezni a hitelező *actio ex stipulatu*jával szemben.

⁶² F. PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, 6.; A *stipulatio* absztrakt voltának kihasználására utal Sebastian Berg *Die Stipulation in der Rechtsprechung des Reichsgerichts* c. munkájának bevezetőjében. A felek akaratit a meghatározó ebben az esetben (*id quod actum est*). Sacconi szerint a jogtudós véleménye tiszta, átlátható helyzetet eredményez azzal, hogy a felek szándékát tekinti döntő tényezőnek (G. SACCONI: *Ricerche sulla stipulatio*, 39.). Ld. még S. BERG: *Die Stipulation in der Rechtsprechung des Reichsgerichts*, Aachen, Shaker Verlag 2009., 25-26.

⁶³ A romanisztikai irodalomban kialakult *voluntas-verba* antinómiáról szóló vitáról ld. HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás*, 196., valamint az ott hivatkozott szakirodalmat.

⁶⁴ A forráshelyre hivatkozik Stanojevic is, a *mutuum* természete kapcsán. Részletesen ld. O. STANOJEVIC: *La*

Tehát a kölcsön esetében lehetséges, hogy a stipulatio mint forma elnyelte a dologátadással létrejövő reálszerződést, s így az kötötte a feleket. Az itt említett szövegek arra engednek következtetni, hogy a stipulatio teljesen abszorbeálhatja a reálkontraktust. Ehhez hasonló álláspontra jut Pringsheim is, akinek véleménye szerint egyetlen ügylet jön létre, és pedig a stipulatio az, ami kötelez, nem pedig a pénz leszámolása.⁶⁵ Ugyanez a véleménye Mario Talamancának is, aki tankönyvében kifejezett formában utal az imént idézett Paulus-szövegre,⁶⁶ valamint Giuseppina Sacconinak is.⁶⁷ Reinhard Zimmermann is kiemeli, hogy a két forma együttes jelenlétével egy ún. „*obligatio re et verbis*” jön létre, amelynél a két forma közül az egyik, nevezetesen a verbálaktus abszorbeálja, elnyeli a reálaktust. Tehát a feleket csak a stipulatio köti.⁶⁸ Hasonlóan foglal állást A. Guarino is, aki szintén elismeri, hogy egyetlen verbálaktus kötelez, és a jelenséget abszorpciónak nevezi.⁶⁹

Ugyanakkor a Digestában másféle vélemény is fennmaradt, mégpedig Modestinus részéről:

Obligamur aut re aut verbis aut simul utroque aut consensu ... Re obligamur, cum res ipsa intercedit. Verbis, cum praecedat interrogatio et sequitur congruens responsio. Re et verbis pariter obligamur, cum et res interrogationi intercedit, consentientes in aliquam rem. Ex consensu obligari necessario ex voluntate nostra videmur... (Mod. D.44,7,52,3)

Dolog átadásával vagy szavak útján vagy egyszerre mindkettővel, vagy consensus útján ... kötelezzük magunkat. Dologgal kötelezzük magunkat, amikor magát a dolgot nekünk átadták. Szavakkal, amikor kérdésre megfelelő választ adunk. Egyszerre dolog és szavak útján kötelezzük magunkat, amikor a kérdés-felelethez valamilyen dolog is járult, amelyre nézve megegyezünk. Úgy látszik, hogy szükségszerűen megegyezés által kötelezzük magunkat saját szándékunk szerint.

A forrásban Modestinus sorra veszi, milyen módon keletkezhetett kötelezettség, így többek között dologátadással (reálobligáció), kérdés-felelettel (verbálobligáció) és consensus-szal létrejövő obligatiót említ. A negyedik mondatban szól arról az esetről, amikor a dolog átadása mellett kérdés-felelet is elhangzik, s úgy véli, hogy ebben az esetben nem csupán verbálszerződés keletkezik, hanem olyan *contractus* jön létre, amelynél a dologátadás mint forma, és a szóbeli ígéret egyszerre, együtt hozza létre a kötőerőt. Ezt a tényállást a szakirodalom „*obligatio re et verbis*”-nek nevezi, ahol egyfajta kereseti kumuláció figyelhető meg,⁷⁰ hiszen mind a dologátadás, mind a stipulatio alapján indítható lenne kereset.

«*mutui datio*», 311. Ld. még V. GIUFFRÈ: *La «datio mutui*», 102.; G. SACCONI: *Ricerche sulla stipulatio*, 39.

⁶⁵ F. PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, 80-81.

⁶⁶ M. TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*, 565.

⁶⁷ G. SACCONI: *Ricerche sulla stipulatio*, 42.

⁶⁸ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 155.

⁶⁹ A. GUARINO: *Diritto privato romano*, 837., 862.

⁷⁰ V. GIUFFRÈ: *La «datio mutui*», 93.; 103.; W. LITEWSKI: SDHI 1990 (recenzió), 523.

További problémát vet fel egy Ulpianustól származó vélemény:

Numeravi tibi decem et haec alii stipulatus sum: nulla est stipulatio: an condicere⁷¹ decem per hanc actionem possim, quasi duobus contractibus intervenientibus, uno qui re factus est, id est numeratione, alio qui verbis, id est inutiliter, quoniam alii stipulari non potui? et puto posse.

(Ulp. D. 12,1,9,4)

Leszámoltam neked tizedt és azt másnak stipulációval megígértettem: semmis a stipulatio: vajon követelhetem-e a tizedt actióval (ti. a *condictio* nevű keresettel), mintegy két *contractus* létrejöttével, eggyel amely dologátadás, azaz *numeratio* által jött létre, és a másikkal, amely szavakkal, azaz *inutiliter*, mivel más részére nem stipulálhatok? És úgy vélem, lehet.

Ez a *fragmentum* kicsit más esetet tárgyal, hiszen a hangsúly inkább azon van, hogy nem ugyanakkor a személynek adott kölcsön a hitelező, mint akitől stipulációs ígéretet vett. Azaz három szereplős a jogviszony. Viszont mivel a stipulatiót a kölcsönösszeg tekintetében tették meg, ezért érvénytelen, ha harmadik személy irányába történik.⁷² Ebből levonható lenne az a következtetés, hogy a két forma együttesen ugyanakkor a személynek az irányában kell, hogy megtörténjen, és így a két forma együtt kötelez.

A *fragmentum* második részében azonban a jogtudós arra a következtetésre jut, hogy ha egy „*obligatio re et verbis*” esetében a stipulatio érvénytelen is lenne, továbbra is lehet perelni, *inutiliter actio* jár a kölcsön alapján, mivel a dologátadás továbbra is kötelez egyszerű formátlan kölcsönként (*mutuum*).⁷³ Tehát a két formát Ulpianus elkülöníti, elválasztja a reálaktust a verbálaktustól.⁷⁴ Pomponius véleménye ettől annyiban különbözik, hogy ő a stipulatio *causájaként* kezeli a *numeratiót*, de alapvetően ő is elkülöníti a két formális szerződéstípust.

Így viszont kérdéses, mi történik, ha halmazódnak a formák, és egyik sem érvénytelen. Ulpianus és Pomponius nézete alapján az abszorpció megmagyarázná ugyan a kérdést, de a Modestinus-féle állásponttal kiegészülve korántsem egyértelmű a helyzet. A szakirodalom általában interpoláció-kritikai alapon próbálja meg az ellentmondás feloldását, mégpedig úgy, hogy Modestinus álláspontját a iustinianusi jogtudomány felfogásának tartják, míg Ulpianus és Pomponius korábban említett álláspontját a klasszikus kor felfogásának.⁷⁵ Pólay is ezt a nézetet fogadja el, a forrásszövegek közötti ellentmondást történetileg oldja fel.⁷⁶

⁷¹ Részletesen a 'condicere' kitételhez ld. S. HÄHNCHEN: *Die causa condictiois*, ld. 42-43.

⁷² Ugyanez figyelhető meg a C. 8,37,3 pr. alatt felvett császári rendeletben. Ehhez ld. még TH. FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, 28.

⁷³ Ugyanerre az álláspontra jut a C. 8,37,3 pr. alatt felvett *rescriptum* is.

⁷⁴ Ez az álláspont megfigyelhető a fent említett többi Ulpianus-*fragmentum* esetében is, azaz olyan esetben is, amikor ugyanakkor a személynek adnak kölcsön, akitől a stipulációs ígéretet veszik.

⁷⁵ M. KASER: *RPR II*², 370.; W. LITEWSKI: *SDHI 1990* (recenzió), 524.; PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 102.

⁷⁶ PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 102-103. Sacconi nem tárgyalja a Modestinus forráshelyet,

Véleményem szerint a szakirodalom által megállapított ellentmondás feloldása az interpoláció-kritikai alapon indokolt lehet, ugyanakkor további források vizsgálatával az ellentmondás feloldható anélkül, hogy a szövegeket interpolálnak kellene tekinteni:

Quoniam igitur ex omnibus contractibus haec certi condictio competit, sive re fuerit contractus factus sive verbis sive coniunctim... Minthogy tehát minden *contractus* által ez a kereset illet meg minket, akár dologgal, akár szóval, akár mindkettővel keletkezett a *contractus*...

(Ulp. D.12,1,9,3)

Nem számít, milyen módon hozták létre a *stricti iuris contractus*okat, mindenképpen a *condictio (certi)* alapján lehetett perelni. Litewski utal rá recenziójában, hogy *datio* esetén (*causa dandi*)⁷⁷ támasztott követelést, azaz *condictio*t kellett indítani kölcsön és *stipulatio* esetében egyaránt.⁷⁸ A forrás alapján a *condictio* jogalapját (Levy által bevezetett elnevezéssel: a *causa actionist*)⁷⁹ tulajdonképpen maga a szerződés jelenti (Levy terminológiája alapján: *causa obligationis*)⁸⁰. De az Ulpianus-fragmentum nem dönti el a kérdést, hogy a *stipulatio*, mint verbálszerződés vagy a *numeratio* révén létrejövő reálszerződés alapján jár-e a kereset, hanem semleges megoldást választ.⁸¹

Ismeretes, hogy a *condictio*, mint *stricti iuris in personam actio* esetében⁸² nem kellett megjelölni a keresetalapító tényállást, így az ebben az esetben lehet a *dologátadás*al (numerációval) létrejövő alakszerűtlen kölcsön, vagy maga a *tőkestipulatio*, vagy akár mindkettő is. Ez a szöveg tehát mind a *modestinus*i (D. 44,7,52,3), mind az *ulpianus*i (D. 46,2,6,1) állásponttal összhangban van, mivel bármelyik esetén alkalmazható. A fragmentum rávilágít arra, hogy a probléma inkább elméleti szinten foglalkoztatta a jogtudósokat, mivel a kereset alapjának nem volt gyakorlati jelentősége.

A keresetek terén további rendszerező jellegről tanúskodik Ulpianus *Pandectarum libri c.* művének első könyvéből származó forráshely:

Si quis certum stipulatus fuerit, ex stipulatu actionem non habet, sed illa condictionia actione id persequi debet, per quam certum petitur. Ha valaki meghatározott (dolg)ot stipulál, nem illeti meg *actio ex stipulatu*, hanem azzal a *condictio*val kell igényét érvényesíteni, amellyel meghatározott (dolog) miatt perelnek.

(Ulp. D. 12,1,24)⁸³

megkerülve ezáltal a problémát. G. SACCONI: *Ricerche sulla stipulatio*, 42.

⁷⁷ A XIX. század óta a római jogban a *causa dandi* 3 nagyobb célcsoportot jelöl: (1) *causa solvendi* (adósság megfizetésének céljából eszközölt teljesítés), (2) *causa donandi* (ingyenes teljesítés) és (3) *causa credendi* (kölcsön vagy hitelezés). Ld. ehhez S. HÄHNCHEN: *Die causa condictionis*, 35.

⁷⁸ W. LITIEWSKI: *SDHI 1990* (recensio), 522.

⁷⁹ LEVY: *Klagenkonkurrenz I.* 83.; S. HÄHNCHEN: *Die causa condictionis*, 18.

⁸⁰ LEVY: *Klagenkonkurrenz I.* 82.; S. HÄHNCHEN: *Die causa condictionis*, 32-33.

⁸¹ LIEBS: *Klagenkonkurrenz*, 98.; MARTON G.: *Római magánjog*, 225.

⁸² Mivel a *condictio ius strictum* szerinti kereset, ezért a *bona fides* nem jön számításba, tehát a *condictionak* nem szolgálhat alapjaként (*causaként*). Ld. ehhez S. HÄHNCHEN: *Die causa condictionis*, 26-27.

⁸³ Az Ulp. D.12,1,24 kiragadott részlet, és előtte, valamint utána más szerzőktől vagy ugyanakkor a szerzőnek

Ulpianus világosan leszögezi, hogy *certa stricti iuris obligatiók* esetében az *actio ex stipulatu*⁸⁴ (ti. *actio incerti ex stipulatu*) nem alkalmazható. Az *actio ex stipulatu* kizárása a klasszikus jogtudomány tipizáló-rendszerező törekvését tükrözi, amelynek keretében a *condictio* alkalmazási körét a *certa obligatiókra* igyekeztek korlátozni, míg az *incerta obligatiók* esetében az *actio ex stipulatu* alkalmazását javasolták.⁸⁵ Tehát tőkestipulatio esetében is *condictio* a kereset. Úgy gondolom, hogy ez a fragmentum Pomponius véleményét erősítve (Pomp. D. 46,2,7) rációfól arra a felvetésre, hogy a két forma esetében a dologátadást a stipulatio noválná,⁸⁶ és ezért kötelez a stipulatio, tehát itt egyidejű contractusokról van szó.

A mutuumnál mindenképpen szükség volt a dolog átadására, és ezzel létrejött az *obligatio re contracta*. Az alakszerűtlen dologátadás mellett, mely reáljelleggel adott a szerződésnek, gyakran került sor egy tőkestipulatio megtételére is. Minthogy a mutuumból (egyedülként a reál- és a konszenzuálszerződések közül⁸⁷) is *stricti iuris obligatio* keletkezik, csekély gyakorlati jelentősége van annak a kérdésnek, hogy a stipulatio adott-e a kötelelemnek *stricti iuris* jelleggel, vagy a dologátadás, esetleg mindkettő együtt.

Véleményem szerint a sok forráshely közti ellentmondást az „interpoláció mentesség vélelme” alapján is fel lehet oldani.⁸⁸ Ami a tőkestipulatio és a numeratio viszonyát illeti, látható – a szerződési gyakorlatban is –, hogy gyakran egyszerre került sor mindkettőre. Az Ulpianus és Pomponius szöveghelyek alapján úgy gondolom, hogy a klasszikus korban az elfogadottabb nézet az abszorpció megállapítása volt a stipulatio javára, míg Modestinus a kisebbségi álláspontot képviseli, amikor sajátosan kevert szerződésre utal. Továbbá a modestinusi forráshely sokkal általánosabb módon – kvázi tankönyvi jelleggel –

más művéből származó szövegek találhatók. Az eredeti kontextus rekonstrukciójához a Palingenesia nem visz közelebb, mert Ulpianus *Pandectarum libri* című munkájának első könyvéből csak ez a fragmentum, és egy másik, ehhez egyáltalán nem kapcsolódó témájú szöveg maradt fenn. Ld. O. LENEL: *Palingenesia II.*, 1013-1014.

⁸⁴ Fontos megemlíteni, hogy az *actio ex stipulatu* fordulat fordítása nem feltétlenül egyértelmű: szó szerinti jelentésben „a stipulatio keresete alapján”, tehát stipulációs igények érvényesítésére szolgáló kereset, függetlenül attól, hogy mire vonatkozott az ígéret. Ugyanakkor a határozott dologra vagy meghatározott pénzösszeg perlésére irányuló *condictióval* szemben az *actio ex stipulatu* (*actio incerti ex stipulatu*) a határozatlan szolgáltatás követelésére szolgáló kereset stipulatio esetén.

⁸⁵ S. HÄHNCHEN: *Die causa conditionis*, 14.

⁸⁶ V. GIUFFRÉ: *La «datio mutui»*, 94., 103.; W. LITEWSKI: *SDHI 1990* (recenzió), 523.

⁸⁷ A mutuum *stricti iuris* jellege történetileg nézve perjogi eredetű, mert a formátlan kölcsön perlésére a *legis actio per conditionem* útján nyílt először lehetőség, amelynek praetori jogi változatát a *condictio* képezte. Az a tény, hogy a praetor később, a fejlettebb időkben sem adott a mutuum alapján *bonae fidei* akciót, azzal magyarázható, hogy a klasszikus korban is szilárdan érvényesült az a felfogás, miszerint a kölcsönnél az adós abszolút helytállási kötelezettséggel tartozik, és ezzel adekvát megoldásnak tarthatták a rómaiak a kölcsönből keletkező kötelelem *stricti iuris*, kimentést nem tűrő jellegét.

⁸⁸ A szöveget a szakirodalom interpolálnak tartja, ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései*, 102³⁹.

tárgyalja a kérdést,⁸⁹ míg a többi esetben responsumokról van szó. A tőke stipulatio megtétele tulajdonképpen nagyobb biztonságot adott a hitelezőnek, mivel jobban megbízott egy verbálaktus kötelező erejében, mint a pusztán dologátadásában. A tőke stipulatio népszerűsége tehát a felek bizalmatlanságával magyarázható – főleg kereskedelmi ügyletek esetében.

Összességében tehát a tőke stipulatio és a numeratio találkozásánál abszorpció állapítható meg a többségi klasszikus kori vélemények alapján, azaz ebben az esetben csak a stipulatio az, ami kötelez.

2.2. A tőke és a kamat stipulatio viszonya

Az előzőekben a tőke stipulatio és a numeratio viszonyával, így magának a kölcsönszerződésnek a létrejöttével foglalkoztam. A továbbiakban a kölcsönszerződések mellett gyakran előforduló kamatkikötésekkel (*usura*, *fenus*) fogok foglalkozni, melyeket a római jogi gyakorlat szerint stipulatióval hoztak létre a főszerződés mellett, tehát az ahhoz kapcsolódó, járulékos kikötésekről van szó.

2.2.1. Praxis

A szerződési praxisban – bár találunk példát arra az esetre is, amikor nem került sor kamat kikötésére – általánosságban kamatos kölcsönszerződésekkel találkozunk. A kamat mértékére részletes rendeleti szabályozás vonatkozott, melyben meghatározták annak legmagasabb mértékét,⁹⁰ kizárva ezzel az uszora szerződések lehetőségét.⁹¹ A kölcsönszerződés és a kamat stipulatio fent említett viszonyára többek között az Oxyrhynchusban, Puteoliban és Dácia provinciában fennmaradt okiratos források szolgálnak példaként.

Az egyiptomi praxisban litterálszerződésekkel találkozunk, így például a következő Kr.e. 129-ben Oxyrhynchusból származó papyruson fennmaradt kölcsönszerződés nyugtája:

⁸⁹ Modestinus Regularum libri X. című munkájának kötelmekről szóló részében szerepel a forrás. O. LENEL: *Paligenesia I.*, 733-734.

⁹⁰ FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 413-414.

⁹¹ FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 414. De kivételként említhető a tengeri kölcsön esete, ahol a hitelezői kockázat ellensúlyozására tekintettel a törvényi kamatmaximumtól függetlenül lehetett megállapítani a kamat mértékét. Ld. FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 414⁸, 498.

Ἀγαθὸς Δαίμων Διογένης τοῦ Θεώνος Σωσικόσμιος ὁ καὶ
 Ἀλθαίου Πausανία Σαραπίωνος τοῦ Σαραπίωνος μητρὸς
 Ἀπολλωνοῦτος ἀπ' Ὀξυρύνχων πόλεως χαίρειν. ὁμολο-
 γῶ [ἔχ]ειν παρὰ σοῦ διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου ἀργυρίου σεβαστοῦ
 5 νομίσματος δραχμὰς ἑπτακισχιλίας πεντακοσίας
 αἱ ἐ[ί]σιν ἀργυρί[ο]υ τάλαντον ἕν καὶ δραχμαὶ χίλια πεντα-
 κ[ό]σiai γί(νονται) τάλαντον ἕν καὶ δραχμαὶ χίλια
 πεντακόσiai [κε]φα[λαί]ου αἷς οὐδὲν τῷ καθόλου προσῆκται
 τόκου τριωβολείου ἑκάστης μνᾶς κατὰ μῆνα ἕκαστον ἀπὸ τοῦ
 10 εἰσιόντος μηνὸς Ἀθύρ τοῦ ἐνεστῶτος τεσσαρεσκαίδεκάτου
 ἔτου[ς Ἀδρι]ανοῦ καίσα[ρο]ς [το]ῦ κυρίου, ἅ[ς] καὶ ἀποδώσω
 [σο]ῖ χω[ρίς πά]σης ὑπερθέ[σε]ω[ς] {εως⁹²} Φαῶ[φ]ι τριακάδ[ι]
 τοῦ
 [π]έ[μ]πτου κ[α]ὶ δεκάτου ἔτους τοῦ εἰσιόντος Ἀδριανοῦ
 καίσαρος τοῦ [κυ]ρί[ο]υ. ἐὰν δὲ μὴ ἀποδῶ καθὰ γέγραπται
 ἐ[κ]τεῖσ[ω σ]ο[ι] 15τὸ πρ[ο]κ[ε]ίμ[εν]ον κε[φά]λα[ιον] μεθ'
 [ῆ]μ[ιολί]α[ς -ca.?-]

 (P. Oxy. XXXVI. 2774. – Kr.e. 129 Oxyrhynchus)

Agathodaemón, Theón fia
 Diogenésnek a fia, Sosikosmosi
 törzsből és Althaius-i
 démoszból, Pausaniasnak,
 Sarapión fia Sarapiónnak a fia,
 Apollónous (nevű) anyától,
 Oxyrhynchos városából,
 üdvözlését küldi!

Elismerem, hogy átvettem
 tőled kézből kézbe, a házon
 kívül, királyi ezüstöt 7500
 drachmányi összeget, ami
 megfelel 1 talentum és 1500
 drachmának, összesen együtt 1
 talentum és 1500 drachma,
 amelyhez semmi nincs
 hozzáadva, és erre 3 obolos
 minánként minden hónapban
 Hadrianus császár uralkodásának
 14. évének Hathyr havától
 kezdődően.

És ezeket én meg fogom
 fizetni neked mindenféle
 késedelem nélkül Hadrianus
 császár uralkodásának
 következő, 15. évének Phaophi
 havának 30. napjáig.

Ha nem fizetem vissza a fent
 írtaknak megfelelően, akkor meg
 fogom fizetni neked a fent írt
 öszegen felül még másfélszer
 annyit ...

A szerződés szövege a személyes köszöntés és a felek megnevezése
 után előbb a tőkeösszegre vonatkozó megegyezést tartalmazza, majd ezt
 követően a havonta fizetendő kamat kikötése következik, végül pedig a
 végrehajtási klauzula zárja az okiratot. A szerződés szubjektív
 szövegezésű, mely a kölcsönszerződéseknél tipikus ὁμολογῶ [ἔχ]ειν παρὰ
 σοῦ διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου kitétellel kezdődik. Ezt követi a kamatkikötés,
 minánként 3 obolos kamat megfizetése egy évre. Végül az okirat a
 megszokott πρᾶξις-klauzulával zárul, melynek a vége erősen töredékes
 ugyan, de tartalmilag értelmezhető (ἐὰν δὲ μὴ ἀποδῶ καθὰ γέγραπται
 ἐ[κ]τεῖσ[ω σ]ο[ι] τὸ πρ[ο]κ[ε]ίμ[εν]ον κε[φά]λα[ιον] μεθ' [ῆ]μ[ιολί]α[ς -
 ca.?-]).

A kamatot ebben az esetben is külön kötötték ki a főszerződést
 követően. Formailag egyetlen litterálkontraktust kötöttek a felek, de jól
 elkülöníthetőek az egyes kikötések, így tartalmi értelemben itt a

⁹² A kritikai apparátusban jelzethez képest ἔως-nak kellene itt állnia. Vö.: B. P. GRENFELL—A. S. HUNT
 (ed.): *The Oxyrhynchus Papyri XXXVI*, 67.

főszerepétől elkülönülő, járulékos kikötéssel van dolgunk. Amit még érdemes kiemelni, hogy a görög jogban – mivel a litterál jelleg játszott a főszerepet – nem volt lényeges, hogy magát a kamatkikötést formális szóbeli ígéret vagy egyszerű megállapodás keletkeztette. A litterálaktus formája viszont mindenképpen szükséges volt a szerződés érvényességéhez.

Ehhez képest a szóbeli ígéretről (stipulatióról) tanúskodnak a Dáciában fennmaradt kölcsönszerződéseknél található kikötések is:

(Denarios) LX qua die petierit probos recte dari fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Caricci. Et se eos (denarios) LX qui supra scripti sunt, mutuos numeratos accepisse et debere se dixit. Et eorum usuras ex hac die in dies XXX C I dari Julio Alexandro, eive ad quem ea res pertinebit, fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Caricci...

(FIRA III. 122. – kelt: 162. okt. 20-án Alburnus maiorban)⁹³

„60 dénárt, amely napon kéri, jó pénzben megfizetni a tisztességére ígértette Julius Alexander és a tisztességére megfizetni ígért Alexander, Cariccus fia. És ő kijelentette, hogy a 60 dénárnyi kölcsönt megkapta és azzal tartozik. És annak kamata fejében e naptól 30 naponként egy század részét Julius Alexandernek, vagy annak, akit ez meg fog illetni,⁹⁴ megfizetni a tisztességére ígértette Julius Alexander, a tisztességére ígért Alexander, Cariccus fia.”⁹⁵

Jól elkülöníthető a két stipulatio (fidepromissio): előbb a numeratio és tőkestipulatio megtörténtét rögzíti az okirat, melyben a 60 dénárnyi pénzösszeg szerepel, melyet a numeratio alapján megfizetni ígér Alexander, Cariccus fia, majd ezt követően kerül sor a kamatstipulatio megtételére, ahol 1%-os havi (12%-os évi) kamatot kötnék ki. A kamatstipulatio megtételéhez is a „*fide rogavit ... fide promisit*” szavakat használták a felek.⁹⁶

A két stipulatio azonban nem mindig különül el élesen a fennmaradt dáciai gyakorlat alapján, ahogy ezt a következő viaszostáblán olvasható szerződés is bizonyítja:

(Denarios) centum quadraginta sortis et eorum usuras ex ea die singulas centesimas, quamdiu abstinerit, id utrumque probos recte dari fide rogavit Anduenna Batonis, dari fide sua promisit Julius Alexander; quos eae reddere

„Száznegyven dénár tőkét és annak e naptól számított 12%-os kamataát azon időre, amíg a kölcsönadó e pénzt nélkülözi, a kölcsönadónak jó pénzben megfizetni a tisztességére ígértette Anduenna Batonis és hitére ígért Julius

⁹³ A fent idézett okirat szinte teljesen megfelel a Paul. D. 12,1,40-beli *stipulatio*-mintának. Eltérés egyrészt az alanyok státuszára tekintettel a szóhasználatban, másrészt a szerkezeti felépítésben figyelhető meg. Összességében viszont a két szerződés megegyezik, a lényegi elemekben eltérés nem látható közöttük. Az egybevetést részletesen ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*, 98.

⁹⁴ Ez a kitétel feltehetőleg a hitelező örököseire utalhat, éppúgy mint a D. 45,1,126,2 esetében. Ld. TH. FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, 28.

⁹⁵ A fenti fordítást Földi András ez irányú kutatási eredményeinek megfelelően pontosítottam, ld. különösen FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*, 14. Itt jegyezném meg, hogy a *fidepromissio* a fenti idézett források, valamint további, alább idézendő források alapján korántsem csak a kezességi *stipulatio* formája lehetett, utóbbival kapcsolatban ld. FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 439., 490.

⁹⁶ Ugyanez figyelhető meg a TPSulp. 58. esetében is. Ld. G. CAMODECA: *TPSulp.*, 148-149.

debebit, qua die peterit, cum usuris supra scriptis. Id utrumque sortem et usuras probas recte dari fide rogavit Anduenna supra scripta, dari fide sua promisit Iulius Alexander...

(FIRA III. 123. – kelt: 162. június 20-án Deusarában)⁹⁷

Alexander; ez összeget az előbbinek megfizetni tartozik azon a napon, amelyiken azt kéri, a fentírt kamatokkal együtt. Mindkét összeget: a tőkét és a kamatokat jó pénzben megfizetni a tisztességére ígértette a fent írt Anduenna és a tisztességére ígérte Julius Alexander.”⁹⁸

Ebben az okiratban összemosták a tőke és a kamatstipulatiót, ráadásul a numeratióra egyáltalán nincs utalás. Pólay is említi, hogy az okirat szövege zavaros, „pongyola fogalmazású”.⁹⁹ Ez a szövegezés egyfajta leegyszerűsítése a kamatos kölcsön klasszikus formulájának, aminek számtalan oka lehetett (például a provinciabeliek gyengébb latin tudása, alacsonyabb iskolázottsága). A szerződészöveg, amelyben egymás mellett szerepel a „(Denarios) centum quadraginta sortis” (tőkestipulatio) és („et”) az „eorum usuras ex ea die singulas centesimas” (kamatsipulatio), felveti annak a lehetőségét, hogy a dáciai provinciai gyakorlatban az egyszerűség kedvéért egy stipulációban került sor a fő- és mellékszolgáltatás megállapítására, vállalására. Ez a tényleges ügyletkötés szempontjából jelent összeolvadást, dogmatikailag nem.

Az elemzett okiratok alapján megfigyelhető, hogy a tőke- és kamatstipulatio jól elkülönült, ahol a kamatkikötés csak járuléka a főszerződésnek, a kölcsönnek. Ebben az esetben tehát már a praxis alapján is megállapítható, hogy itt nincs szó szerződéstípusok találkozásáról abban az értelemben, hogy nem két egyidejű, a főkötelezettségre vonatkozó contractus található. A továbbiakban a kérdést a jogtudói vélemények és császári rendeletek alapján fogom megvizsgálni.

2.2.2. A jogtudomány és a császári rendeletek álláspontja

A kamatkikötés a mutuum mint stricti iuris contractus mellett *stipulatio* formájában történt (a puszta *pactum*mal eszközölt kamatkikötés csak *naturalis obligatió*ként terhelte az adóst)¹⁰⁰, és mivel ipso iure még késedelmi kamat sem illette meg a mutuum hitelezőjét, a kamat mindig külön kikötésre szorult. Kérdéses, hogy a jogtudói vélemények szerint a kamatstipulatio milyen viszonyban állhatott a tőkestipulációval.

⁹⁷ Ld. alább a (2) mellékletben a 42. oldalon

⁹⁸ A fordításra nézve ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései*, 275.

⁹⁹ PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései*, 110.

¹⁰⁰ M. KASER: *RPR II*, 370.

A római jogi tankönyvek a kamatot a *fructus civiles* fontos példajaként említik. Nem tükrözi ezt a szemléletet az alábbi Pomponius-töredék, amelyből az is kitűnik, hogy a kamat kikötése maga is új, *stricti iuris* kötelmet hozott létre, azaz maga is kötelező (kötelmi) ügylet:

Usura pecuniae, quam percipimus, in fructu non est, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est nova obligatione.

(Pomp. D.50,16,121)

A pénz kamata, amelyet szedünk, nem gyümölcsnek számít, mivel nem magából a testből (vagyonból, testi dologból) ered, hanem más causa alapján, azaz egy új kötelemből.

A kamatkikötések (*lex contractus*), mindig a főszerződés járulékaiként fordulnak elő, mert bár a főszerződéstől elkülönülten, de mégsem önállóan állnak fenn. A stipulációs kamatkikötést szokásos volt írásba foglalni, de ennek elmaradásából sem származott hátrány.¹⁰¹ Tehát az írott okiratot (*instrumentum*) csupán bizonyítás céljából készítették el, mivel a kamatkikötés kérdés-felelet, vagyis stipulatio formájában létrehozott szóbeli kötelelem, ahogy ezt az alábbi, a Paulusnak tulajdonított *Sententiarum libriben* található következő szöveg is megerősíti:

Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur.

(Paul. Sent.2,14,1)

Ha a kamatfizetésről nudum pactumot kötnek, annak semmi jelentősége nincs: nudum pactumból ugyanis római polgárok között kereset (actio) nem származik.

A *nudum pactum* nem alapozott meg keresetet, ezért a stipulációs forma szükséges volt ahhoz, hogy a követelést a római fórum elismerje.¹⁰² Ennek egyrészt lehet a magyarázata a rómaiak ősi formákhoz, elsősorban a stipulációhoz való ragaszkodása, másrészt pedig a mutuum, mint *stricti iuris* jogügylet is szerepet játszhatott abban, hogy *stipulatio*s formát kellett alkalmazni, s ez a főszerződés befolyására enged következtetni.

A Digestában találunk egy késedelmi kamatot is kikötő kölcsönszerződés mintát, melyet Paulus rögzít a következőképpen:

Chrysogonus Flavii Candidi servus actor scripsit, coram subscribente et adsignante domino meo, accepisse eum a Iulio Zosa, rem agente Iulii Quintilliani absentis, mutua denaria mille. Quae dari Quintilliano heredive eius, ad quem ea res pertinebit, kalendis Novembribus ... stipulatus est Zosas libertus et rem agens Quintilliani, spondit Candidus dominus meus. Sub die supra scripta si satis eo nomine factum

Chrysogonus, Flavius Candidus rabszolgája és képviselője, (az ezt az okiratot – N.Sz.) aláíró és lepecsételő uram jelenlétében, írta, hogy ő (ti. az én uram – N.Sz.) átvett Julius Zosastól, a nem jelenlévő Julius Quintillianus képviselőjétől 1000 dénárnyi kölcsönt. Amelynek megfizetését Quintillianusnak vagy örökösének, akit ez meg fog illetni, november első napjára stipulációval ígértette meg Zosas, Quintillianus libertusa és

¹⁰¹ Vö. C.4,32,1 [Ant. Pius]

¹⁰² A római gondolkodás mindvégig megkívánta a peresíthetőséghez valami „többlet”, nevezetesen a *civilis causa* jelenlétét. A kifejezés nem forrásszerű, de több modern szakirodalmi munkában is megtalálható, így: a R. SOHM – L. MITTEIS – L. WENGER: *Institutionen*, 388; W. L. BURDICK: *The principles of Roman law and their relation to modern law*, 412.; MARTON G.: *Római magánjog*, 220.; FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, 471.

non erit, tunc quo post solvetur, usurarum nomine denarios octo praestari stipulatus est Iulius Zosas, spondit Flavius Candidus dominus meus.

(Paul. D. 45,1,126,2)

képviselője, sponcióval ígérte uram, Candidus. Ha az említett napon ezen a címen nem történne meg a teljesítés, akkor, amíg nem teljesít (arra az időre), kamat címén 8 denarius megfizetését ígértette meg stipulációval Julius Zosas, ígérte meg sponcióval uram, Flavius Candidus.¹⁰³

Mind a kölcsönt, mind a kamatot ünnepélyes szavak megtételével (*sponcióval*) hozták létre, s a kettő szorosán követi egymást, vagyis egyszerre zajlottak le.¹⁰⁴ Ugyanakkor a kamatkikötés itt speciálisan a szerződés nemteljesítéséhez kötődik, azaz késedelmi kamatkikötéssel állunk szemben. Ennek kikötése valóban indokolt, ugyanakkor perlésre határozottan nem a késedelmi kamat alapján kerül sor, tekintettel az esetre vonatkozó császári rescriptumra:

Si, cum tuam pecuniam crederes accommodato nomine Iuliani stipulatio in personam eius absentis directa est, cum nihil sit actum ea verborum conceptione, intellegis superfuisse tibi rei contractae obligationem. (C. 8,37,3 pr.)

Belátod, hogy amennyiben Iulianus (ti. Quintillianusnak – N.Sz.) nevét alkalmazva, a saját pénzedet hitelezted, neked kötelezettséged lesz a megkötött ügylet (ti. a reálszerződés – N.Sz.) alapján, mivel érvénytelen az e szavakba foglalt szóbeli megfogalmazás az ő távollévő személyére irányuló stipulatio miatt.

A Hadrianustól származó Kr.u. 217-ben keletkezett császári rendelet egyértelműen leszögezi, hogy mivel Quintillianus nevében tette a stipulatiót Julius Zosas, az nem érvényes az *alteri stipulari nemo potest* elvre tekintettel. Az elvet Ulpianustól származó forráshely rögzíti, leszögezve a kivételek körét is: rabszolga ura javára, illetve a filius familias a pater familiasa javára tehet stipulatiót. Csakhogy Julius Zosas libertus (libertinus) és képviselőként említik. A libertus, bár bizonyos szolgálattal tartozik ura javára, nem minősül rabszolgának, így, ha az *alteri stipulari nemo potest* elvet szűken értelmezem, akkor érvénytelen a késedelmi kamat kikötése, annak alapján nem lehet igényt érvényesíteni. Sőt a rescriptum alapján mindkét stipulatio érvénytelen, mivel a libertus képviselő nem tehet harmadik személy javára stipulatiót. Kötelezettség csak a reálszerződés alapján áll fenn, és csak arra hivatkozva lehet keresetet érvényesíteni. Így viszont a kamatkikötés alapján nem lehet megindítani az *actio ex stipulatu*. A forrásszöveg alapján jól látszik a kamatkikötés járulékos jellege és a kölcsönszerződéstől való elkülönülése.

¹⁰³ A forrásszöveggel kapcsolatban Finkenauer említi az *alteri stipulari nemo potest* problémakört is. Ld. TH. FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, 28.

¹⁰⁴ Feltűnik ebben a szövegben az az egyébként ismert tény, hogy a *stipulor* és a *spondeo* igék egymással reciprok viszonyban állnak, amennyiben az az *stipulor* ige a hitelező (*stipulator*), a *spondeo* ige pedig az adós (*sponsor*, *promissor*) szavaira, pontosabban azok elmondására, vagyis egyfelől a hitelező által feltett kérdésre, másfelől az arra adott adósi feleletre utal. Ugyanakkor a *stipulatio* és a *sponsio* más vonatkozásban a *genus* és a *species* viszonyában áll egymással.

Mivel a főszerződés továbbra is érvényben marad, annak alapján lehet igényt érvényesíteni¹⁰⁵

Ehhez hasonló jogeset olvasható a Digestában, melyet a következő Paulustól származó vélemény tartalmaz:

Lucius Titius scripsi me accepisse a Publio Maevio quindecim mutua numerata mihi de domo¹⁰⁶ et haec quindecim proba recte dari kalendis futuris stipulatus est Publius Maevius, spopondi ego Lucius Titius. Si die supra scripta summa Publio Maevio eive ad quem ea res pertinebit data soluta satisve eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo post solvam, poenae nomine in dies triginta inque denarios centos denarios singulos dari stipulatus est Publius Maevius, spopondi ego Lucius Titius. Convenitque inter nos, uti pro Maevio ex summa supra scripta menstruos refundere debeam denarios trecenos ex omni summa ei heredive eius.

(Paul. D. 12,1,40)

Írtam (én) Lucius Titius, hogy átvettem Publius Maeviustól 15 aranynyi kölcsönt, a házánál részemre (ki)fizetve, és azt a következő hónap első napjára jó pénzben megfizetni stipulációval megígértette Publius Maevius, sponsióval én, Lucius Titius (ugyanazt) ígértem. Amennyiben az említett napra a pénzt Publius Maeviusnak vagy annak, akit az meg fog illetni,¹⁰⁷ ezen a címen nem fizetném meg, nem teljesíteném, vagy nem tennék eleget időben a kötelezettségnek, poena címén 30 naponként és 100 denariusonként 1 denariusnyit fogok megfizetni, sponsióval ígértem én, Lucius Titius. És megegyeztünk, hogy Maeviusnak a fent említett összegre havonta 300 denariusnyit meg kell adnom, neki vagy örökösének.

A fenti esethez (D. 45,1,126,2) hasonlóan itt is előbb a főszerződést kötötték meg (numeratio és tőkestipulatio megtörténtére utalás), melyet rögtön követ egyrészt a nem teljesítés esetére *stipulációval* kikötött *poena* (azaz kötbér), másrészt a kamatkikötés, amit kivételesen formátlanul hoztak létre. Felmerülhet a kérdés, hogy a *conventique* esetében a „-que” hozzákapcsolhatja-e az előtte szereplő – késedelmi kamat – stipulációhoz a kamatkikötést. Erre a fragmentum további része ad választ:

Quaesitum est de obligatione usurarum, quoniam numerus mensium, qui solutioni competebat, transierat. Dicebam, quia pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur, perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius soluta esset, usuras adiecisset...

(Paul. D.12,1,40)

A kamatfizetési kötelezettségre nézve merült fel kérdés, minthogy a tartozás megfizetésének hónapokban meghatározott ideje lejárt. Azt mondtam, hogy mivel a pactumot egyidejűleg (in continenti) kötötték meg, az a stipulatio részének tekintendő, ezért olyan, mintha az egyes hónapokra meghatározott összeg megfizetésén felül késedelem esetén annak megfelelő kamatfizetést ígértünk volna...

A szövegből kitűnik, hogy Paulus a főszerződéssel egy időben kötött megállapodást nem peresíthető pactum adiectumnak,¹⁰⁸ hanem a

¹⁰⁵ Sacconi felhívja a figyelmet, hogy a stipulatio érvénytelenségétől függetlenül a reálszerződés (a *mutuum*) megmarad, tehát annak alapján jár majd kereset. G. SACCONI: *Ricerche sulla stipulatio*, 43.

¹⁰⁶ Ez az egyiptomi okiratokból is ismert kitétel: a házon kívül (ἐξ οἴκου) a nyilvánosságra utal.

¹⁰⁷ A kitétel a hitelező örökösire utalhat, épp úgy, mint a D. 45,1,126,2 esetében. Ld. TH. FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, 28., 29

¹⁰⁸ A hagyományos, a glosszátoroktól származó nézet szerint a főszerződéssel egyidejűleg megkötött *pactumok* *pactum adiectum*ként rendelkeztek peresíthetőséggel, ld. erre nézve összefoglalóan FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és institúciói*, 540.

stipulatio részének tekinti.¹⁰⁹ Nem egyértelmű, melyik stipulatióra utal, de a szöveg kontextusa alapján ez a késedelmi kamat stipulatio lesz, a „*perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius soluta esset, usuras adiecisset*” kitételre tekintettel. Különös, hogy nem a kölcsön stipulációjához kapcsolja, amely a kamatkikötésnek, mint *lex contractus*nak a szerepét állapítaná meg.

A szakirodalomban Talamanca utal a forráshelyre, és véleménye szerint Paulus arra látszik következtetni, hogy azokat a szavakat, amelyek nem hangzottak el, bele kell értelmezni a hitelező által feltett kérdésbe. Tehát a stipulatio eszköz jellegét emeli ki, ezáltal a szavakhoz képest a stipulatio *causája* kerül előtérbe.¹¹⁰

Knütel a „*pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur*” kitétel kapcsán – melyet *lex Lectának* neveznek – fejti ki, hogy a formális stipulatio hatására kedvezőbb elbírálást tesz lehetővé a kamatkikötés ilyen módon való értelmezése, mivel a puszta pactum csak a *ius honorariumon* alapuló kifogást (*per exceptionem*) eredményezne.¹¹¹ Ez az értelmezés azonban nem teljesítés esetén lehetőséget biztosít a feleknek, hogy igényüket kereset útján érvényesítsék.¹¹² A stipulatio ilyen mértékű kiterjesztése pedig azzal magyarázható, hogy a stipulatio, mint *conventio* bár a felek akaratnyilatkozatával jön létre,¹¹³ az ünnepélyes szavak (*verba*) és az akarat (*voluntas*) sajátos kapcsolatban állnak egymással. A konkrét esetben ez a sajátos kapcsolat azt jelenti, hogy a formátlan pactum megerősödik a stipulatióra tekintettel,¹¹⁴ mivel a felek akarata erre irányult.

Összegezve elmondható, hogy a kamatkikötés, mint a főszerződéshez járuló megállapodás, önmagában csak akkor eredményez keresetet, ha stipulatióval kötötték meg. Ugyanakkor *lex contractus* természete egyértelműen látható azokban az esetekben, amikor valamilyen hibában szenved a kamatstipulatio, mivel ekkor a főszerződés orvosolhatja ezt a hibát. A kamatstipulatio azonban járulékos természete miatt nem tekinthető egyenrangú szerződésnek a főszerződéssel, így itt az abszorpció kérdése nem merül fel. Alapvetően a tőkestipulatio és a kamatstipulatio találkozásánál az a szabály érvényesül, hogy mindegyik a maga hatókörében jut érvényre, kivéve, ha a kamatkikötés hibában szenved, mert akkor a főszerződés hatása figyelhető meg.

¹⁰⁹ TH. FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, Tübingen 2010., 28.; R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, 217.

¹¹⁰ M. TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*, 565-566.

¹¹¹ Részletesen ld. R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, 201.; 218.

¹¹² R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, 202.

¹¹³ F. Pringsheim: *Id, quod actum est*, 6.; R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, 202.

¹¹⁴ R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, 216-217.

4. Összegzés

A praxisban az absztrakt ügyletek számtalan kiaknázási lehetősége figyelhető meg. A római jogban igen gyakran a *stipulatiót*, görög jogban pedig a különböző litterálformákat használták fel arra, hogy egy szerződést megerősítsenek, ill. hogy egy megállapodást jogi kötő erővel ruházzanak fel.

A tőkestipulatio és a közönséges kölcsönszerződésnek a pénz leszámolásával (*numeratio*) való létrehozása találkozásánál abszorpció állapítható meg a források többsége által képviselt nézet alapján. A klasszikus kori szabályok szerint tehát ebben az esetben csak a *stipulatio* az, ami kötelez. A kamatkikötés, mint a főszerződéshez járuló megállapodás, önmagában csak akkor eredményez keresetet, ha *stipulatio*ban rögzítették. Ugyanakkor *lex contractus* természetére való tekintettel, amikor valamilyen hibában szenved a kamatstipulatio, akkor a főszerződés orvosolhatja ezt a hibát. A kamatsipulatio azonban járulékos természete miatt nem tekinthető egyenrangú szerződésnek a főszerződéssel, így itt az abszorpció kérdése nem merül fel. A tőkestipulatio és a kamatstipulatio találkozásánál tehát az figyelhető meg, hogy mindegyik a maga hatókörében jut érvényre, kivéve, ha a kamatkikötés hibában szenved, mert akkor a főszerződés hatása figyelhető meg.

A *stipulatio* mint formális absztrakt ügylet nemcsak az – adott esetben szigorúbb felelősségi alapon történő – peresíthetőséget biztosította, de kauzátlan jellegénél fogva számos funkciót – így a felek egymás iránti bizalmatlanságának oldását szolgálta – az ókori gazdasági élet szereplői számára.

Felhasznált források jegyzéke

Paul. Sent.: Paulus: Sententiarum libri

D.: Digesta (Iustiniani)

C.: Codex Iustinianus

FIRA III.: Fontes Iuris Romani Anteiustiniani, pars III. Negotia (ed. V. Arangio-Ruiz), Florentiae 1969

TPSulp.: Tabulae Pompeianae Sulpiciorum (ed. G. Camodeca), vol. I-II, Roma 1999

Szakirodalmi rövidítések

Der kleine Pauly: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike, I-V., Stuttgart 1964

SZ: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung

ZPE: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Szótárak:

E. SECKEL: Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Jena 1907

P. G.W. GLARE (ed.): Oxford Latin Dictionary, Oxford 1990

H. G. LIDDELL — R. SCOTT: Greek-English Lexicon with a Revised Supplement, Oxford 1996

Forráskiadások

G. CAMODECA: Tabulae Pompeianae Sulpiciorum (TPSulp.). Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii, Roma 1999

B. P. GRENFELL - A. S. HUNT (ed.): The Oxyrhynchus Papyri, part II, London 1899

B. P. GRENFELL - A. S. HUNT (ed.): The Oxyrhynchus Papyri, part X, London 1914

Felhasznált irodalom

R. BAGNALL (ed.): The Oxford Handbook of Papyrology, Oxford 2009

W. L. BURDICK: The principles of Roman law and their relation to modern law, Rochester 1938 (Reprint 2004)

TH. FINKENAUER: Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht, Tübingen 2010

FÖLDI A.: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Bp. 1997

FÖLDI A.: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig, Bp. 2001

FÖLDI A. - HAMZA G.: A római jog története és intézményei, Bp. 2014

M. GAGARIN - D. COHEN (szerk.): Cambridge Companion to Ancient Greek Law, Cambridge, 2005

V. GIUFFRÈ: La «datio mutui». Prospettive romane e moderne. Napoli 1989

A. GUARINO: Diritto privato romano, Napoli 2001¹²

HAMZA G.: Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszer, Bp. 1998

S. HÄHNCHEN: Die „causa condictiois“. Ein Beitrag zum klassischen römischen Kondiktionenrecht, Berlin 2003

A. JÖRDENS: Kaufpreisstundungen, ZPE 98 (1993), 263-282

M. Kaser: Das römische Privatrecht I-II, München 1971-1975

M. KASER – K. HACKL: Das römische Zivilprozessrecht, München 1996

R. KNÜTEL: *Stipulatio und pacta*, Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag, München 1976

JAKAB É.: Risikomanagement beim Weinkauf, München 2009

JAKAB É.: Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a római birodalomban, Bp. 2011

O. LENEL: Palingenesia iuris civilis, I-II, Lipsiae 1889

D. LIEBS: Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadensersatz und Privatstrafe, Göttingen 1972

MARTON G.: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók, Debrecen 1943

L. MITTEIS: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches. Leipzig 1891

R. SOHM – L. MITTEIS – L. WENGER: Institutionen. Geschichte und System des römischen Privatrechts, München—Leipzig 1923¹⁷

PÓLAY E.: A dáciai viaszostáblák szerződése, Bp. 1972

F. PRINGSHEIM: Greek law of sale, Weimar 1950

F. PRINGSHEIM: Id quod actum est, SZ 78 (1968)

H.-A. RUPPRECHT: Untersuchungen zum Darlehen im Recht der graeco-ägyptischen Papyri der Ptolemäerzeit, München 1967

H.-A. RUPPRECHT: Kleine Einführung in die Papyruskunde, Darmstadt 2005

H.-A. RUPPRECHT: Recht und Rechtsleben im ptolemäischen und römischen Ägypten. An der Schnittstelle griechischen und ägyptischen Rechts 332 a.C.-212 p.C., Mainz 2011

PH. SCHEIBELREITER: Der Kreditkauf im griechischen Recht. Grundlagen und Dokumentation des „fiktiven Darlehens“ (kézirat 2012, hivatkozva a szerző szíves engedélyével)

SIKLÓSI I.: A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban, Budapest, Eötvös Kiadó 2014

SIKLÓSI I.: Adalékok a jogügylet, valamint a szerződés fogalmához, Állam- és Jogtudomány 2008/1.

O. STANOJEVIC: La « mutui datio » du droit romain, Labeo, 1969

P. STEIN: A római jog Európa történetében, Bp. 2005

JEAN A. STRAUS: L'achat et la vente des esclaves dans l'Égypte romaine. Contribution papyrologique à l'étude de l'esclavage dans une province orientale de l'Empire romain, München—Leipzig 2004

M. TALAMANCA: Istituzioni di diritto romano, Milano 1990

J. G. WOLF: Causa stipulationis, Wien 1970

J. G. WOLF: Neue Rechtsurkunden aus Pompeji. Tabulae Pompeianae Novae. Darmstadt 2010

H.-J. WOLFF: Vorlesungen über Juristische Papyruskunde, (Duncker & Humblot GmbH) Berlin 1998

H.-J. WOLFF: Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemäer und des Prinzipats, I, München 2002

H.-J. WOLFF: Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemäer und des Prinzipats, II, München 1978

R. ZIMMERMANN: The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition, Oxford 1996

Competing actions under *mutuum* in the praxis of Italian, Egyptian and Dacian provinces

Summary

The construction of the legal practice and the pure legal formation of the legal science show many differences, since the practice do not use the

pure formation made by jurists. There are examples from the ancient times as the contracts of the ancient societies, for instance of Italy, Egypt or Dacia. Abstract contracts played an important role in the praxis as the *stipulatio* in Roman law, and litteralforms were used to strengthen a contract or to make agreements legally binding. When the parties combined the *stipulatio* of the capital sum with the transfer of the money (*numeratio*) the result is absorption, where the *stipulation* according to jurists, absorbs the *numeratio*. A different solution appears, when the coincidence is between the *stipulatio* of the capital and the interest. In this case each contract takes effect within range of their own.